

volt, paraszthóst csinálni. Nem volt az. Egy ilyen jellemző, a korra jellemző csúsztatással a megemlékezés egyre formálisabb lett. Egyre több hiba szüremkedett a megemlékezésbe.

Mire 1949. október 6-ának az ünneplése időszerűvé vált, az Aradon rendezett ünnepségekben a szónoklatok a legsivárabb aktuálpolitikai szónoklatok voltak. A lényege az volt, hogy a belső árulókkal le kell számolni. És a szabadságharc sem bukott volna el, hogyha idejekorán lecsapunk Görgeyre és bandájára.

NEMESKÜRTY: Soroksáron, amiről nem tudom ma sem, hogy hányadik kerület, de eredetileg egy sváb falu volt, ahonnan sok mindenkit kitelepítettek, több német nevű aradi vértanúról elnevezett utca nevének megváltoztatását kérték az 1950-es években.

OCISOVAI: 1956. október 6-a egyúttal Rajk temetésnapja. Ezzel egy különös momentum csatlakozik a megemlékezésekhez, és megint befedi valami más ezt a napot. Állítólag, szavahihető tanúk állítása szerint, merő véletlenségből, vagy talán figyelmetlenségből került erre a napra, a Rajk-temetés. Ha igen, ha figyelmetlenségből, akkor azt jelenti, hogy valóban nem jelentett már semmit október 6-a.

OCISOVAI: Ismét új helyzet állt elő, és október 6-a megünneplésének is megteremtődött valamiféle új lehetősége, mozgásteret. Olyan lehetőség, amelyik nem újra-díszletezést kíván. Nem a külsőségek korszerűsítését. A tartalom, az eredeti, a valós tartalom fölerősítését kívánta meg. Vannak-e adósságaink?

KATONA: Azt hiszem, az elsőszámú adósságunk az volt, hogy egy ünnepünk volt, amit azért így vagy úgy több mint egy évszázadon keresztül megünnepeztünk, de nem nagyon jutott eszébe senkinek pl., hogy az aradi vértanúk iratait kiadja. Én Illés Endrének, akkoriban a Szépirodalmi Kiadó igazgatójának rendkívül jóindulatú támogatásával ülhettem neki talán 1972-ben, hogy megpróbáljam ezt az adósságot – lehet, hogy tökéletlenül, lehet, hogy csak részben – törleszteni. Tehát itt kezdődik. De Batthyány Lajos mártíriumának a történetével annyiban még adósok vagyunk, hogy Károlyi Árpád csak német nyelven tette közzé az iratokat, és nagyon ideje volna már Batthyány perének és kivégzésének a történetét magyarul hozzáférhetővé tenni, mert ez sincs meg. Itt van elfelejtett vértanúnk, Fekete Imre, akiről csupán azért, mert egy kőpallagi paraszt volt, nem illik, nem ildomos megfélemez-nünk. Ugyanakkor történtek, hogy úgymondjam, látványos, és nem pusztán színpadias gesztusok is. Nagyon fontos volt az, hogy Kiss Ernő évenként feltört németeleméri sírját a magyar és a jugoszláv állam közösen helyreállította, és minden évben megkoszorúzzák. Hogy a margonyai Desewffy-kriptát rendbe hozatta a magyar és a szlovák állam, és a pozsonyi magyar főknazul minden évben elmegy és megkoszorúzza. És igen fontos lépés volt az is, hogy a román állam, 15 évvel ezelőtt, ha jól emlékszem, az elszomorító helyen, elszomorító környezetben lévő aradi kis fogpiszkáló-szerű obeliszket legalább rendbehozta. Volt egy olyan pillanat is, amikor arról is szó volt az 1960-as évek elején, hogy az aradi vértanúk tökéletes épségében levő szétszedett szobrát újra fel fogják állítani Aradon, a színház mögötti téren, azonban ez sajnos elmaradt.

OCISOVAI: Október 6-a sorsa számomra azt példázza, hogy egy ünnep megítélése, egy ünnepvel való bánás mindaddig bizonytalan, és tétováságot szül, amíg az elsőrendű törekvés nem az, hogy egyrészt arcot kapjanak mindazok, akikhez az ünnep kapcsolódik, másrészt, hogy a józan dokumentumok fényében, minél több fölklutatott tény ismeretében rajzolódjék ki egy esemény, és ez adjon tartalmat az ünnepnek.

„...csak a teljes igazság kimondása segít”

*Csorba Bélával, Temerin helytörténészével
beszélget Székely András Bertalan*

■Előttöm egy csaknem 300 oldalas, tetszetős kiállítású könyv, amely a Temerini néphagyományok címet viseli. Az újvidéki Fórum Könyvkiadó tavalyi sikerkötetének fejlécén Csorba Béla neve áll, a gyűjtők, munkatársak, adatközlők sorjázásakor azonban kiderül, hogy számuk a százötvenhez közelít. Tehát, talán nem túlzás közösségi alkotásként fölfognunk a benne foglaltakat. Beszélgetésünk

is elsősorban a mögöttesre: a település tegnapijára, az itt élő emberek életformájára, világmérete, tárgyi és szellemi múltjára, jelenére vonatkozik. Először az indítékaid felől kérdezzek: mikor, milyen okból fordult érdeklődésed szülőfalud – amely ma már város – hagyományai felé?

Valamikor egyetemista éveim során, de az indítások, a gyökerek sokkal mélyebben keresendők. Akkor kezdett igazán érdekelni szülőhelyem múltja és jelene is, egyáltalán, az itt élő emberek, amikor rövidebb időre elszakadtam ettől a közösségtől. A hatvanas évek végén egy rövid ideig Magyarországon, Kaposváron éltem, ott fejeztem be a középiskolámat. Tulajdonképpen azóta foglalkoztat e mikrovilágnak a számtalan sajátossága, tehát megpróbáltam megérteni, hogy mi az, amiben magyar létemre is különbözöm másoktól, más vidékek magyarjaitól. Amellett énnekem bármennyire kellemes is volt a kaposvári létem és bármennyire kiváló tanáraim és kiváló osztálytársaim, barátaim voltak ott, igazából igen nagy honvágy gyötört mindig is. Végül ez vetett újra haza Temerinbe. Az újvidéki magyar tanszékre iratkoztam, s a magyar tanszék hallgatójaként terepi gyűjtésekben is részt vettem néhány ízben. *Penavin Olga* és megboldogult *Matijevics Lajos* vezette ezeket a nyelvjárás-gyűjtéseket. Többek között Teleskán és Pacserón gyűjtöttünk egyetemista éveim alatt. Ezek nagyon fontos indítástások voltak.

Elsősorban dialektológiai kutatásokat folytattunk, de a népnyelvi kutatásokat nem lehet szétválasztani a folklorisztikai jellegű gyűjtőmunkától. Az 1970-es évek elején rövid időre az újvidéki Ifjúsági Tribün egyik szerkesztője voltam. Ekkor már bizonyos társadalmi bajok, negatívumok, elferdítések előrevetettek árnyékukat, de még viszonylag szabadon lehetett igen érdekes vitaesteket és más jellegű műsorokat, többek között néprajzi és irodalmi programokat is szervezni. Ennek közvetlen köze – természetesen – nincs az én mostani könyvemhez. Viszont ekkor ismertem fel annak az indokoltságát, hogy az ilyen jellegű fórumokra igen nagy szükség van, és nemcsak a nemzeti kultúrában. Akkor, amikor a normális munka lehetőségei megszűntek Újvidéken, több társammal Temerinben szerveztünk egy az újvidéki Ifjúsági Tribünhöz hasonló mozgalmat, illetve szervezetet, a Művelődési Kört, amely a mai napig igen hasznos munkát végez, noha az idők során sajnos sok tekintetben leépült.

■ *Helyezzük el földrajzilag Temerint a kevésbé tájékozott olvasó ismereteinek a körében. Mely nagyobb táj(ak) része, mik a geográfiai-közgazgatási jellemzői a településnek?*

Úgy lehetne meghatározni a legegyszerűbben, hogy Újvidéktől észak-északkeletre 18–20 km-re helyezkedik el. Ebből következik, hogy a Dunához is közel esik, a Tiszától sincs messze. Néprajzi tekintetben a Bácskán belül inkább a tiszai tájegységhez tartozik. Bár nem olyan szervesen illeszkedik hozzá, mint más bácskai települések, mint mondjuk Mohol vagy Zenta, de sok tekintetben ez a jelleg határozza meg. Tehát Dél-Bácska egyik fontos nagyobb települése, mai formáját tulajdonképpen – bár sok tekintetben változott az idők során – igazából a XVIII. századból örökölte. Természetesen már a középkorban is volt több település ezen a helyen. Korábban az újvidéki járáshoz tartoztunk, ennek megszűnte után az 1960-as évek elején Temerin úgynevezett községgé vált (vagy kommunává, ahogyan régebben nevezték). Egyébként jellegzetesen alföldi táj. Vizekben – a Duna és a Tisza viszonylagos közelsége ellenére – voltaképpen szegény, inkább patakok veszik körül és szelik át a települést. A község határában egy kisebb folyócskát is találunk, a Jegricskát, amelynek neve talán egy régi középkori településre, Egresre vezethető vissza.

■ *A Temerin helynév a magyar nyelv török eredetű rétegeire emlékeztet. Mai ismereteink szerint honnan származtatható a város elnevezése, s mikorra datálható az első említése?*

Leírva Temerin nevével először egy pápai tizedjegyzékben találkozhatunk. 1332–1337 között készült ez a jegyzék, és *Jacobus Berengarii* (Berengári Jakab) itt említi először *Temerit*. Kiss Lajos a földrajzi nevek etimológiai szótárában egyébként azt mondja, hogy Temerin neve a *temür*, *temür* szóra vezethető vissza, amely az otörök nyelvben vasat jelent és amely tulajdonnévként, személynévként az Árpádok korában igen divatos volt Magyarországon. Tehát föltételezhetően – erre bizonyítékaink nincsenek – egykori tulajdonosának a nevét örzi ez a településnév: a *temür*, illetve *temür* „vas” jelentésű szóhoz egy -i birtokjel járult. A török hódoltságot követően, de főleg a XVII. század végén – XVIII. század elején nagyobb számú szláv lakosság érkezett ezekre a területekre. Többek között az egykori középkori Temeri környékén is szerb granicsárok telepedtek le, és valószínűleg az ő szóhasználatuk hatására alakult át az -i birtokjel a jellegzetesen szláv -in végződésre.

■ *A középkori magyar település életéről, majd törökkori pusztulásáról mennyit derítettek föl a kutatások?*

Ezekről az időkről főleg *Mészáros Sándornak* a helytörténeti monográfiájából meríthetünk. Tény az, hogy már a XIII. században a mai Temerin közelében egy kisebb települést találunk. Ezt – azt hiszem – a könyvemben sem említem, egészen biztosan azt sem tudjuk, hogy település volt-e vagy csupán a király egyik vadászlakja. „Villa oranati”-ként emlegetik. Később Aranyád néven a mai Temerin környékén, határában többször is említenek egy középkori települést. Emellett természetesen más középkori települések is voltak a mai Temerin területén, többek között *Almás*, ami a Jegricska-Bara, vagy ahogyan a nép ma hívja, a Nagy-Bara, tehát az egykori Egreske folyó közelében lehetett. Amikor az 1960-as években a folyócskán hidat építettek, középkori sírok is előkerültek. Tudtommal a régészek ezekkel a leletekkel nem foglalkoztak. Valószínű, hogy az egykori Almás temetője került elő. Egyébként a környéken népvándorláskorabeli leleteket is találtak még az 1930-as években. Ezek egy része a belgrádi Nemzeti Múzeumban található.

A középkori Almáson és Aranyádon kívül meg kell hogy említssem *Acsát*. Acsa még a XVIII. századi térképeken is előfordul, meghozzá Klein-Acsa és Gross-Acsaként. Namármost a XVIII. században településekről itt már nincs szó, inkább csak pusztákként emlegetik. Aztán hadd utaljak egy a mai Kamendin helyén, Temerintől nyugatra, *Ókér*, a mai Zmajevo felé a középkori *Keméndre*, amely szintén elpusztult a török hódítások következtében, de csak részben. Hiszen a török defterek azt bizonyítják, hogy a XVI. század második felében itt még éltek „gyaurok” is. Hosszú ideig úgy vélték kutatóink, hogy a török hódítások következtében – noha nem közvetlenül a mohácsi vész után, de mindenesetre a XVI. század vége felé, vagy legalábbis a XVII. század elején – végleg lakatlanná vált ez a vidék. Azonban újabb kutatások, törökországi levéltári anyagok alapján azt kell higgyük, hogy a török hódoltság korában sem vált teljesen lakatlanná Temerin. Viszonylag fontos, néhány katonával őrzött erőssége volt egy ideig a török birodalomnak.

■ *Az oszmán dűlást követő elnéptelenedés okozta űrt a délről menekülő szerb családok, majd a szervezett Habsburg-telepítés volt hivatott betölteni. Milyen adataink vannak erről az időszakról – a XVIII. századból – a lakosság számára, etnikai, vallási megoszlására nézve?*

A legkorábbi adatok, melyek pillanatnyilag a rendelkezésünkre állnak, azt bizonyítják, hogy 1715 körül már 20 görögkeleti vallású család élt Temerinben. A számuk fokozatosan gyarapodott. 1769-ben például már 208 görögkeleti családot jegyeztek a korabeli „statisztikák”. Később csökkent a számuk. A XVIII. század végén már nem családonként mutatják ki a lakosság megoszlását. 1783-ból való adatok szerint a község lakossága 1842 fő, ebből 360 fő római katolikus vallású, 1482 fő pedig görögkeleti. Tudni kell ehhez, hogy az 1780-as években indul meg a magyarságnak és a németiségnek az intenzív idetelepítése. A szűkebben vett Temerin szempontjából ez elsősorban a magyarságot jelenti, a németek főleg a szomszédos községbe, Járekra települtek, de kisebb mértékben ide is érkezett birodalmi német nyelvű etnikum. 1790-ben az ekkor már mezőváros lakossága 2923 főt tesz ki. Ebből 1250 fő a római katolikus, 1673 fő a görögkeleti.

A magyarországi eredetű magyar és szlovák lakosság idetelepítése nem ment simán. II. József császár és a magyar királyi kancellária között komoly viták folytak körül. Ugyanis a bécsi udvar elképzelése az volt, hogy Temerinbe kizárólag birodalmi németeket fognak telepíteni. A vita részletei egyelőre nem ismeretesek, néhány fontos dokumentum azonban előkerült. A bécsi levéltárakban valószínűleg újabb fontos adatokra bukkanánk. A XVIII. század végére, illetve a XVIII–XIX. század fordulójára döntő mértékben megváltozott a község etnikai arculata. Az itteni szerb lakosság korábbi, a grancsár-időkben szerzett előjogaihoz ragaszkodva, inkább vállalta a Temerinből való elköltözés nehézségeit, mint-hogy alávessa magát az úrbéri terheknek. Időközben a kamara birtokából *Széchen Sándor* aulikus szemléletű, horvátországi földbirtokos tulajdonába került Temerin és a szomszédos Járek is. Ezt követően Temerin etnikai képét elsősorban a magyarság határozta meg, emellett természetesen nagymértékben színezte és alakította népi kultúráját az itt élő németiség és a XIX. század végére szinte teljesen asszimilálódó szlovákság. A XVIII. században érkeztek zsidó származású telepesek is. Pontos számukat ebből az időből még nem ismerjük, a XIX. századból, 1840-ből vannak adataink. Ekkor a zsidók száma 68 főt tesz ki. A későbbiek során lélekszámuk kismértékben csökkent, majd különösen a XIX. század végén ismét növekedett.

■ *Miből éltek elsősorban az emberek a XVIII. századi Temerinben? Volt-e számottevő iparos-kereskedő réteg a századvégre kialakult társadalomszerkezetben?*

Temerin képét, kultúráját elsősorban a mezőgazdaság határozta meg, azonban néminemű iparossággal is rendelkezett ebben az időben is. A levéltári kutatások alapján, melyeket én főleg a kalocsai levéltárban található bérmlási anyakönyvekre támaszkodva végeztem el, azt látjuk, hogy Temerin lakossága a XVIII. században több mint 130 településről toborzódott, Magyarország különféle tájairól. A rajok kibocsátásában nagyon nagy szerepet játszott a Jászság. Ezenkívül meg kell említeni Pest és Heves megyét, valamint Bácskát. Ez utóbbit nagyon viszonylagosan kell kezelnünk, ugyanis a Bácska különböző helyeiségeiből Temerinbe települtek természetesen nem sokkal korábban érkezhettek Bácskába. Például Kishegyesről nagyon sok család települt át Temerinbe a XVIII. század végén, vagy Veprődön át is érkeztek ide, de említhetem még Jánoshalmát, Császártöltést vagy Hajóst is. A Felvidék különböző falvaiból is érkeztek ide magyarok és szlovákok egyaránt, de jöttek még a Dunántúlról is, Komárom, Zala, Fejér és Tolna megyéből, noha kevesen. Például az én egyik ősom ragadványneve *Szekszárgyi* volt.

■ *Tudni-e, hogy a lakosság zömét kitevő jászságiak mely falvakból indultak?*

Az 1848/49-es szabadságharc alatt – sajnos – nemcsak a falu égett le, hanem a faluval együtt a templom és paplak is az anyakönyvekkel, és még ki tudja, hogy milyen becses leletek, feljegyzések veszttek oda. Ezért erről az időszakról pontos képünk nincs, csupán némiképpen tudjuk rekonstruálni ezeket az adatokat: részben a különböző *Visitatio Canonicák*, részben a kalocsai érseki levéltárban megőrzött bérmlási anyakönyvek alapján. Ezekből azt látjuk, hogy Jászapátiról, a Jászság tőszomszédságában levő Újszászról is számosan érkeztek.

Ha már itt az én őseimről is szó esett, hadd említssem meg a dédszülők vonalán a másik ágot. A Hegedüs-ág Szekszárdról került ide, ellenben a Czakó-ág újszászi. A Csorba-ág a szomszédos Ókérrel érkezett Temerinbe, de hogy Ókérre honnan kerültek, azt pontosan – egyelőre – nem tudtam kideríteni. A temeriniék elődei Apátin kívül Jászladyról, Szentgyörgyről, Jászdózsáról is jöttek. Pest megyéből nagyon fontos kibocsátó település volt Tura. Innen – a rendelkezésünkre álló adatok szerint – igen sokan érkeztek.

■ *Voltak-e lényeges változások Temerinben a XIX. század folyamán? A korszak nagy mozgásai – a reformkor, a szabadságharc, az azt követő önkényuralom, majd a kiegyezés utáni gazdasági fellendülés – mennyiben érintették a mezőváros lakosságát?*

Azt már említettem, hogy a XVIII. század végén kapta meg Temerin a mezővárosi rangot, pontosan 1799-ben. Természetesen ez már bizonyos folyamatok következménye volt, de nagymértékben föllendítette a település fejlődését. Népszerűsége is megnövekszik: ha a korabeli összeírások adataira pillantunk, akkor látjuk, hogy a község lélekszáma 1840-ben már több mint hat és fél ezer. Zömmel római katolikusok, ezen belül is főként magyarok lakják ebben az időben. Ez a szám természetesen a későbbiek során változik: olykor növekszik, máskor csökken. Itt figyelembe kell venni a XIX. században is igen sűrűn dúló és sokszor egész Kelet-Európát, de Magyarországot is többször elérő kolerajárványokat.

Szükséges elmondani, hogy a lakosság lélekszámának a csökkenéséhez nagymértékben hozzájárultak az 1848–49-es forradalom és szabadságharci hadműveletek, melyek ezeken a vidékeken folytak. Az ádáz harcokban Temerin is elpusztult. Bácska történeti tudatában ez az időszak igen rossz emlékü nyomokat hagyott. A kölcsönös sérelmekkel és a korabeli atrocitásokkal való nyílt és higgadt szembenézés sok tekintetben még mindig adóssága a történettudományunknak.

A reformkori eseményekről nagyon keveset tudunk. Ami Temerin művelődéstörténete számára nagyon lényeges, az az, hogy ebben az időben *Széchenyi István* két ízben is megfordult itt. Egyébként erről *Széchenyi* a naplójában is ír. A szabadságharc leverését követően említésre méltó, hogy 1851 körül indul meg a lakosság gyors visszatelepítése, és a fejlődés inentől kezdve igen erőteljes. Noha a település a mezőgazdasági jellegét továbbra is megőrizte, egész társadalmi szerkezetében és intézményeiben azt a fejlődési vonalat követte, amely általában a mezővárosokra jellemző. Igazán nagy méretekben – bár ennek a gyökerei jóval korábbi keletűek – a XIX. században kezdődik meg a tanyásodás, a temerini mezőgazdasági lakosság kirajzása. Minthogy a temerini határ ma és a múltban is meglehetősen szűk volt az itteni gazdáknak, s természetesen a szegény embereknek is, kenyérüket a környéken próbálták megkeresni. A gazdák oly módon, hogy földet vásároltak a szomszédos községekben, így Csúrogon, Zsablyán, Boldogasszonyfán. Ami a lakosság szegényebb rétegét illeti, ők elsősorban Újvidék és a Szerémség felé tájékozódtak. Újvidék felé azért, mert a fokozatosan fellendülő iparban ott kaphattak napszámosi vagy egyéb munkát, a

Szerémség felé pedig, mert az ottani szőlőkben mindig szükség volt a szorgalmas és szakszerű munkásokra. A temerini gyermek munkaerő főleg a környékbeli községek nagygazdáinál talált, ha nem is fényes, de elégséges kereseti forrásra.

■ *Megsapta-e az első világháború szele a vidéket? Az impériumváltozás milyen új elemeket vitt Temerin lakóinak az életébe?*

Az idősebbek még mindig emlegetik, hogy az I. világháború végén ide „szerecsenyek” is érkeztek – a francia gyarmati hadsereg fekete bőru, afrikai haderejére gondolnak. Természetesen az emlékezet nemcsak ezt őrizte meg.

Olyan emberek is voltak Temerinben, akik a Tanácsköztársaság zászlaja alatt harcoltak, majd később ide visszatérve részt vettek különböző baloldali mozgalmakban. Közülük egyesek részt vettek a Vasa Steić-féle anarcho-kommunisztikus akcióban. Mindehhez tudni kell azt, amit az eddigiek során nem mondtunk, hogy Temerinben már a XIX. század végén erős földmunkásmozgalom alakult ki, főleg a Várkonyi-véle agrárszocialisták fejtettek ki aktív hatást. Ennek a hagyománynak az új államban is, az SHS-államban, illetve a Jugoszláv Királyságban is akadtak folytatói.

Az a tény, hogy megváltoztak az államhatárok, az különösebben súlyos, említésre méltó atrocitásokat nem okozott. Mondhatjuk, hogy békés mederben folyt le, bár itt néhány dolgot fontos elsorolni. Nagyon érdekes, de történelmileg, szociológiailag magyarázható, hogy az ún. úri osztályok képviselői (és most itt kizárólag Temerinre gondolok) – és azt a korabeli dokumentumok tanúsítják – félték a Magyarországon kikiáltott Tanácsköztársaságtól, és inkább vállalták az új nagypolitikai konstellációt, minthogy esetleg itt is egy „bolsevik uralom” jöjjön.

A Tanácshatalom persze Temerint nem érintette, mert akkor a terület már a demarkációs vonalon innen volt. Ez – természetesen – nem azt jelenti, hogy itt nem voltak szociális mozgalmak és nem akadt szociális feszültség, hiszen például Temerinben is volt Nemzeti Tanács 1918-ban, amelyben elsősorban a baloldali elemek játszották a főszerepet. Ezek azonban 1918 végén megszűntek. Az igazán elkötelezett, baloldali érzelmű emberek később többnyire csatlakoztak különféle jugoszláv orientációjú baloldali mozgalmakhoz, kezdetben a Pelagić-féle kommunista párthoz. Természetesen sokan a szocialista pártban is szerepet vállaltak, szavazataikkal támogatták. Nem véletlenül van ma is szobra Temerinben *Csáki Lajos*nak, ennek az igazán nagyszerű, elkötelezett, régivágású demokratának, aki szocialistaként kezdte a pályáját és azután végül mint a jugoszláv kommunista párt mártírja halt meg a börtönben. Ő is gyakran megfordult a temerini földmunkások körében.

Erről az időszakról rengeteg dolgot el kellene mondani. Ami kapásból az eszembe jut még: az I. világháborút követően egy kisebb földreform lejátszódott itt a Vajdaságban, tehát Temerinben is. Azonban, noha mezővárosunkban már a XIX. század végén is nagy volt a földéhség, és komoly rétegek nincstelenség voltak, a földreformból – mint köztudott, ezzel a jugoszláv történetírás is gyakran foglalkozott – a nemzetiségieket, egészen pontosan fogalmazva: a nem szláv nemzetiségieket kizárták. Tehát a temerini agrárproletáriátus sem kapott földet, sőt a helyzete még azzal is nehezedett, hogy mivel a földreformot a korábbi nagybirtok kárára végezték el, így annak területe és gazdasági ereje csökkent, tehát jóval kisebb számú nincstelen, napszámos és béres kaphatott munkát, mint korábban.

■ *Nyilván a nemzetiségi összetétel is változott ennek folytán?*

Ahogy erre *Nikola Gáčeša* is fölhiúta a figyelmet – ő a mi egyik kitűnő agrártörténeti szakemberünk –, ezekben az évtizedekben egyértelműen többségi dominanciára törekvő és elsősorban politikai érdekeket figyelembe vevő telepítéspolitika folyt. Temerinben is ezzel az orientációval magyarázhatók az első világháború utáni telepítések.

■ *A második világháború néhány éve alatt Bácska ismét az anyaországhoz tartozott. A dobrovoljácok helyére egy bányatott sorsú népcsoport, a bukovinai székelység családait telepítették. Mit tudunk az ő ottlétükről, továbbmenekülésükről – temerini vonatkozásban?*

Az igazság az, hogy ez még nagyjából feltáratlan, sajnos. A történészeink mélyrehatóan még nem kutatták ezt a kérdéskört, sem magyar, sem jugoszláv oldalról, úgyhogy a kutatóknak itt még igen komoly feladataik lesznek. Tény az, hogy e hányatott sorsú etnikum egy csoportja valóban megfordult Temerinben, illetve a közeli községekben, így pl. Szőregen is. Tény, hogy a háború vége felé nekik is ugyanaz jutott osztályrészül, mint általában a bukovinai székelyeknek.

Elhanyagolt és sokszor a szakemberek által sem ismert, de nagyon fontos néprajzi, illetve történeti tényt kell itt megemlítenem: azt, hogy az 1940-es évek elején Boszniából is települtek Temerinbe és persze Bácska más településeire is, ottani magyarok. Jórészt

olyanok, illetve azok leszármazottjai, akik a XIX. század végén kerültek Boszniába, döntő mértékben a Dél-Dunántúlról, Somogy megyéből, de más vidékekről is. Az 1940-es években ilyen embereket is áttelepítettek a mai Bácska területére, Temerinbe is többek között. Valószínűleg közülük még sokakat megtalálunk (egyébként egyesek természetesen itt maradtak és nem költöztek tovább), akik a székelységgel együtt szintén elkerültek innen a Dunántúltra.

■ *Tudjuk, hogy a környék a világháború befejezése előtt és után nem éppen békés hadicselekmények színhelyeként vonult be a történelembe. Ismereteink szerint az írott s a szájhagyomány szerinti, az emberek által megélt história sehol sem esik teljesen egybe. Temerin lakóinak tudatában hogy élnek ezek az évek, mely kimondásra váró, nemzetiségeket érintő eseményeket őrzött meg a népi emlékezet a máts előkészítő, sokszor fájdalmas közelmúltból?*

Valamennyiünk nagy adóssága mindaz, amit e kérdésben fölvetettél. Amikor azt mondom, hogy valamennyiünké, akkor itt nemcsak a történettudományra és a művelőire gondolok, hanem mindenkire, aki ilyen vagy olyan formában tollat tart a kezében: irodalmárookra és nem irodalmárookra, közéleti munkásokra egyaránt. A köztudat és az írott történelem valóban nem esik egybe. Itt én természetesen nem minősíteném sem egyértelműen jobbnak az írott históriát, mint a köztudatot, sem a köztudatot egyértelműen jobbnak, mint az írott történelmet. Mindkettőnek vannak hiányosságai, és mindkettőnek lesznek hiányosságai addig, míg bizonyos kérdéseket tabu témaként kezel. Ami a II. világháború hadicselekményeit illeti, ilyen tekintetben viszonylag békésen élte át a háborús éveket ez a vidék. Ellenben, ha nemcsak a hadicselekményekre gondolunk, hanem azokra a szörnyűségekre, amelyeket itt az 1941–1944 közötti időszakban véghezvittek, akkor megállapítható, hogy a háború kataklizmája nem került el Temerint sem, mint ahogy nagyon sok más települést sem került el a vidéken.

Gaztettek történetek itt, akár a szőregi terrorra gondolok (arra, amit a magyar honvédség még 1941-ben véghezvitt), arra a népirtásra, akár a későbbi újvidéki razzia következményeire. Az újvidéki razzia – mint tudjuk, többek között *A Sajtí Enikő* kitűnő könyvéből, de más fontos történettudományi munkákból is – nemcsak Újvidéket érintette, hanem az egész környéket is, így Temerinre is kiterjesztették. Ezek, és a későbbi évek fasiszta terrorja következményeikben (elsősorban lelki következményeikben) egészen a maig érnek és hatolnak.

A helybéli zsidóság kiirtása, a szerb lakosság kitelepítése, a Tisza menti szerb falvak elleni irtóhadjárat nem a helyi magyarság bűne volt. Kollektív bűnösségről beszélni tehát nem lehet, nem szabad – és tegyük hozzá, ilyen koncepció a mai Jugoszláviában nem is létezik. Azonban a kollektív ártatlanság mítosza is egyoldalú volna: sajnos a fasiszta állam és karhatalmi erőszak talált kiszolgálókra és cinkosokra a bácskai – így a temerini – magyarok köréből is, még ha az ilyenek száma elenyésző is volt. Ezt világosan ki kell mondanunk. Mint ahogyan azt is, hogy az 1944. év végének antifasiszta megtorlásait drasztikus magyarelles túlkapások jellemezték. Erről egyébként írt *Jovan Veselinov Žarko*, a jugoszláv népfelszabadító háború jeles alakja is. Egészében véve azonban a kérdéskör tisztességes feldolgozását ki nem mondott, de létező tilalomfák akadályozzák. Am a kölcsönös sérelmekből és elszenvetett rettenetekből táplálkozó közösségi traumák ellen nem a legjobb módszerekkel, tiltásokkal, zárolt anyagokkal védekezni. Nekünk, vajdasági (de tágabb értelemben kelet-közép és dél-európai) magyaroknak és nem magyaroknak szétválaszthatatlanul összefonódott a sorsunk. A történeti tudat tisztulásához – valamennyi oldalon – csak a teljes igazság kimondása segít. És ettől – látva a kibontakozó demokratizmus komoly jeleit Jugoszláviában is, másutt is – talán már nem vagyunk olyan messze.

■ *Az elmúlt négy évtized gyökeresen megváltoztatta Temerin lakóinak korábban sem törések, változások nélküli létviszonyait. Milyen sorsfordulókat emelnél ki ebből az utolsó, nagyrészt már saját tapasztalásaid által is lefedhető, dinamikus korból? Hogy fest ma a város és a nálatok községnek nevezett városkörnyék foglalkozási és etnikai összetétele?*

Nagyon sok fontos változás történt, amit hirtelenében nehéz összefoglalni. Itt voltak a nagy szociális változások például, ami nagymértékben hatott Temerinre is: a földreform, majd a földreformot követő, rövid ideig tartó szövetkezetesítési program, amit azután hamar visszavontak egy józanabb, korszerűbb, realisabb agrárpolitika jegyében. A kollektivizálásnak azok a borzalmi, azok a szélsőségei itt nem történtek meg, amik más kelet-európai országokban bekövetkeztek. Amiben viszont kissé a mi parasztságunk sorsa hasonlított pl. a magyarországi parasztság sorsára, az a kényszerű beszolgáltatások időszaka, mely talán rövidebb ideig tartott, mint Magyarországon, de atrocitásaiban korántsem volt enyhébb.

Ami magát Temerint illeti, viszonylag fejlett ipar is kialakult itt, azonban a lakosság egyre nagyobb hányada Újvidéken találja meg a kenyerét. Még ha kissé távoli (mint mondtam, 20 km-re vagyunk a tartományi székvárostól), de afféle peremvárosává kezd válni Temerin Újvidéknek. A jelenséget negatívnak ítélem, de nem hiszem, hogy ezen a téren a közeljövőben bármilyen komolyabb változás történhetne.

Bizonyos mértékig a község lélekszáma is növekedett. Lényeges, hogy népmozgalmi tekintetben komoly változások történtek a háború után. Az egyiket az okozta, hogy a Temerinben és a szomszédos Jarekon elől német lakosság elköltözött, kivándorolt innen, helyüket főleg Boszniából érkezett, szerb anyanyelvű telepescsaládok töltötték be. A demográfiai képet az is döntő mértékben meghatározza, hogy ebben a pillanatban még igen intenzíven tart Temerinbe is a betelepülés. Tehát az az irányzat, amely korábban inkább a tartományi székvárost érintette, az utóbbi tíz évben igen erősen érvényesül Temerinben is, és ennek következtében változik a település etnikai összetétele. A legutóbbi, 1981. évi népszámlálás adatainak figyelembevételével a községhez tartozó 3 településen (Temerinben, Jarekon és Szöregen, ez utóbbihoz számítva Kamendint is) 22 557 lakos élt, főként szerbek (10 796) és magyarok (10 018). A szűkebb értelemben vett Temerin városában összesen 14 808, ebből 9803 magyar, 4150 szerb nemzetiségű. Ezenkívül kisebb lélekszámmal crnagorai, horvát, szlovén, szlovák, ukrán, ruszin, albán, német és orosz etnikumot is találni. Ilyen tekintetben Temerin tükrözi mindazt az etnikai tarkaságot, amely egyébként is jellemző Jugoszláviára.

■ *Dióhéjban végigtekintettük Temerin történetét egészen napjainkig. A városban helytörténeti múzeum is működik. Hogy jött létre a gyűjteményetek s véleményed szerint mennyire tükrözi az eddigi beszélgetésünk által vázoltakat? Vannak-e hasonló helyi múzeumok a Vajdaság magyarlakta tájain s milyen a színvonaluk?*

Ilyen jellegű helytörténeti múzeumok természetesen vannak másfelé is – itt elsősorban a topolyai tájházat emelném ki, mint követendő példát. A temerini helytörténeti múzeum az 1970-es évek elején jött létre, zömmel magyar nemzetiségi néprajzi anyagot tartalmaz, azonban igen szép és rendezett archeológiai részlege is van. Ez a helytörténeti múzeum a funkcióját akkor tölténé be igazán, ha idővel tájházzá tudna átalakulni. Bár mi, itteni múzeumbarátok, helyi értelmiségiek ezt a kérdést nagyon sokszor felvetettük, eddigi próbálkozásaink nem jártak eredménnyel, főleg a korlátozott anyagi lehetőségek miatt. De ez csupán az egyik ok – olykor egyfajta restség is akadályozza az előrelépést. A hetvenes évek elején egyébként nagyon sok izgalmas, előremutató dolog történt Temerinben, s ennek egyik megnyilvánulása volt – többek között – a múzeum is. Az anyag rendezésénél, összeállításánál a Vajdasági Múzeum szakemberei is közreműködtek, tehát szakszerűen összeválogatott az anyag. Sajnos, az utóbbi időben normális múzeumi munka nem folyik. Nagy szükség volna arra, hogy a temerini helytörténeti múzeumnak legalább egy fizetett szakembere legyen. Egyébként összességében is, nemcsak a temerini, hanem a vajdasági múzeumokra, tájházakra is, nemcsak a nemzetiségiekre, hanem általában a vidéki múzeumokra is elmondható, hogy a kezdeti lelkesedést, az anyag összegyűjtését, rendezését és kiállítását később az érdeklődés csökkenése követi, sokszor beláthatatlan következményekkel.

■ *Én úgy érzem, hogy a gyűjtés létrehozását kellene hogy kövesse, vagy legalábbis az elhalást bizonyára megakadályozná egy olyan tevékenység, amelyet Magyarországon honismereti mozgalomnak neveznek. Ez pontosan az élő, folyamatos helytörténeti és honismereti gyűjtést jelenti, ami éléssel, tartalommal tölténé meg a holtak tünő gyűjteményét.*

Azt hiszem, hogy igazad van. Valóban, egy ilyen mozgalom megteremtése – természetesen az etnikai sokszínűség elvének figyelembevételével – hasznos lehetne a mi számunkra is.

■ *Beszélgetésünk elején utaltunk rá, hogy könyved megszületése mögött élő közösség húzódik. A temerini Művelődési Kör néprajzi csoportja s a középiskolások milyen módszerekkel dolgoztak és mennyi ideig?*

1974-ben kezdte a csoport a munkáit. Akkoriban egyetlen magnónk volt, kutató pedig jóval több. 5–6-an is dolgoztunk kezdetben, később még többen bekapcsolódtak. Egyik nap egyikünknel, a másik nap a másikunknál volt a magnó, és ki-ki körüljárta a maga ismerőseit, adatközlőit, idős mesemondókat, énekeseket. Később a temerini középiskolában kezdtém dolgozni, és a tanítványaim közül is néhány érdeklődőt bevontam ebbe a munkába. Részben magnófelvételeket készítettek, részben pedig az én tanácsaimmal és segédlettel kialakított kisebb kérdőívekkel gyűjtöttek anyagot. 1974-ben, amikor kezdtük a munkát, mindannyian nagyon tapasztalatlanok voltunk. Inkább éreztük, mintsem tudtuk, hogy mit kell gyűjteni. Azt a szerény szaktudást, amivel most rendelkezünk, a gyűjtéssel párhuzamosan alakítottuk ki. Az intenzív kollektív gyűjtőmunka 1974-től 1978–79-ig tartott, utána fokozatosan megszűnt, s az ebben résztvevő emberek szétszóródtak.

■ *A monográfia igénye tartotta össze a csapatot?*

Nem. Amikor elkezdtük a gyűjtőmunkát, fogalmunk sem volt arról, hogy ezt egyszer majd könyvvé tudjuk tenni. Nem ilyen tételszerű cél sodort minket össze, hanem egy nemes értelemben vett kíváncsiság. Egyszerűen tudni akartuk a helyünket a világban, és ezt kívántuk megismerni. Akkoriban egyáltalán nem tűztük célul, hogy majd egyszer ebből könyvet csinálunk. Ez aztán úgy alakult.

■ *Úgy veszem észre, a népi kultúra más területei – táncház, gyermekjátékok, sőt egyes ritkaság-számba menő állatok tenyésztése is – feléledtek a környékeketeken. A pezsgés láttán felmerül a kérdés: mennyire tipikus mindaz Bácska magyarlakta településeire, amit ma Temerinben észlelünk?*

Ami az állatokat illeti, biztosan a kecskéimre céloztál... Én is egyike vagyok Temerin kecsketenyésztőinek. Igen sok a kecske errefelé mostanában, s ez azzal függ össze, hogy az állattenyésztés meg a szarvasmarhatartás is leépült az utóbbi időben. Ha az ember olcsón és gyorsan akar friss tejtermékhez jutni, akkor a legjobb és leggazdaságosabb befektetés az, ha kecskét tart. Így vagyunk mi is. Minthogy egészen kicsiny gyermekeim vannak, nélkülözhetetlenek a tejtermékek. Ez vezetett engem is a kecsketartáshoz, nem valamiféle „ösi” tradíciókhoz való kötődés.

Ami a táncházat illeti, már több mint két éve működik. Ahhoz, hogy ilyen kitartóan és szívósan tartja magát itt, az is hozzájárult, hogy az 1970-es évek gyűjtőmunkája úgymond

hagyományozódott. A táncházmozgalomnak részben ugyanazok az emberek a mozgatói, akik a gyűjtőmunkában részt vettek, részben újabb emberek, akik különféle irányokból és hatásokra sodródtak hozzá. Úgy tűnik, hogy ennek a mozgalomnak valóban van jövője, és most már múltja is Temerinben.

Más településeken talán nem ennyire jelentős az ilyen igyekezet. Van azonban néhány község – főleg Bácskában –, ahol igen fontos dolgok történnek a nemzetiségi kultúra terén. Nem kifejezetten a népi kultúrával foglalkozó, de ehhez is kapcsolódó, nagyon előremutató kísérletnek tartom a topolyai *amatőr filmes és videós alkotótábort*. Programja sok mindent felvállal abból, amit pontatlanul népmismeretnek vagy falukutatásnak tudnánk nevezni. Például a tavalyelőtti tábor során készült el Hoffmann Artúrral közös néprajzi filmem a szemmel verés hagyományáról; vagy *Siflis Zoltán* 2,5 órás, fontos probléma- és múltfeltáró dokumentumfilmje a bácskai beszolgáltatásokról, a címe: *Nehéz idők*. De említhetnék más filmeket is.

■ *A videotábort végül is a két világháború közötti falukutató mozgalom modern megfelelőjének tekinthetjük?*

Bizonyos főntartásokkal igen. Ha már a népi kultúra, a tradíciók, a folklorizáció kérdésköréről beszélünk, hadd emeljem ki a temerini táncházban fontos szerepet játszó *Hívogató* együttest. Magyarországon is ismerik őket felvételeikről, lemezükről. Állandó vendégünk a *Batyu* zenekar Becséről. Hadd említsen meg még a nagyon tehetséges fiatalokból álló kíkindai *Virradat* együttest. Ez azért is figyelemre méltó, mert Bánátban ilyen jellegű megmozdulásról igen ritkán érkezik hír hozzánk. Ők is többször megfordultak Temerinben. A *Kóta* együttes inkább középkorú zenészekből áll, de szintén táncmuzikát játszanak. Nagyon értékes, amit csinálnak; csakúgy, mint az újvidéki *Tiszavirág* munkája. Ezek a fiatal, új népzenei együttesek egyrészt a táncházmozgalom nagy áramához csatlakoznak, másrészt – hadd beszéljen belőlem most itt a lokálpatrióta – a „temerini iskola”-hoz. Valami közülük van a temerini táncházmozgalomhoz és a *Hívogató* együtteshez, mely az egésznek a legutóbbi időkig lendítőkereke volt.

■ *Bácsúszól engedj meg két személyes természetű kérdést. Hogy fér meg benned az alanyi, ráadásul avantgard költő a tradicionális világot kutató néprajzossal, s a szaknyelvet oktató egyetemi oktatóval?*

Ha vicces kedvemben lennék, azt mondanám, hogy avantgard költőként – még ha nagyon távolról is, de – valamit örököltem a dadaista hagyományokból. Arra jellemző vonás ugyanis a különböző, egymással – látszólag – kibékíthetetlen ellentétben lévő elemek egymásba futtatása. Igazából nem én vagyok a dadaista, hanem a nemzetiségi lét. Ez egyszerűen annyit jelent, hogy itt azokat a szerepeket is vállalni kell, amelyekre normális körülmények között az ember nem vetemedne rá.

Hadd zárjam vallomással ezt a beszélgetést. Én sohasem éreztem és ma sem érzem magam néprajzkutatónak. Igyekeztem a néprajzkutatás legfontosabb módszereit elsajátítani, első-sorban azért, mert megbocsáthatatlan véteknek tartottam volna, ha mindazt a hagyományvilágot, kincset, amivel a szülőfalumban találkoztam, engedték volna, kárba veszni. Úgy véltem, a legfontosabb lépés, hogy az anyagot főljárjuk, összegyűjtsük, a második, hogy kellőképpen feldolgozva – ha ez lehetséges és erre képesek vagyunk – kiadjuk, megjelentessük. A harmadik feladat, az már az igazi szakemberek dolga lesz egykor: mindennek a szakszerű, tudományos értelmezése és teljesebb feldolgozása. Noha én ebbe belekóstoltam, ezt – természetesen – teljes mélységében nem vállaltam, nem is vállalhatom. Aki nemzetiségi sorban él, és fontosnak érzi a nemzetiségi kultúrát, meg akarja érteni a helyzetét és jobbra is akarja azt fordítani, annak mindennel foglalkoznia kell. Nem válogathat a feladatok között, melyekkel naponta szembekerül.

■ *Az összegyűjtött néprajzi anyag töredékét tetted közzé. Mi szerepel még a néprajzi tervek-tervek között?*

Nagyon fontosnak tartanám, a népzenei anyag feldolgozását. Remélhetőleg egy etnomuzikológusnak a bevonásával ezt majd idővel meg tudjuk oldani. Amit a közeljövőben – azt hiszem – már képes leszek megcsinálni, az a temerini népi játékok monográfiája. „Középtávú” tervem, hogy idővel sajtó alá rendezzem a temerini hiedelemmondáknak egy kötetét. Ha ezeket a terveket az elkövetkezendő tíz évben sikerül megvalósítanom, akkor elégedett leszek.

■ *Kívánok közösségépítő s egyéniséget egyaránt kiteljesítő munkához erőt, egészséget, sikereket.*